

Міністерство освіти і науки України

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Кафедра фізичної географії та картографії

“ЗАТВЕРДЖУЮ”

Декан факультету
геології, географії, рекреації і
туризму

(вказати назву структурного підрозділу)

Віліна ПЕРЕСАДЬКО

(вказати П.І.Б керівника)

“ *02* ” *вересня* 2023 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ЗАГАЛЬНЕ ЗЕМЛЕЗНАВСТВО

(назва навчальної дисципліни)

рівень вищої освіти	<u>перший (бакалаврський)</u>
галузь знань	<u>10. Природничі науки</u> (шифр і назва)
спеціальність	<u>106. Географія, 014.07 Середня освіта (географія)</u> (шифр і назва)
освітня програма	<u>«Фізична географія, моніторинг і кадастр природних ресурсів», «Економічна, соціальна географія та регіональний розвиток», «Картографія, геоінформатика і кадастр», «Географія рекреації і туризму», «Географія. Природознавство. Економіка. Туристська робота»</u>
спеціалізація	
вид дисципліни	<u>обов'язкова</u> (обов'язкова / за вибором)
факультет	<u>геології, географії, рекреації і туризму</u>

2023 / 2024 навчальний рік

Програму рекомендовано до затвердження вченою радою факультету геології, географії, рекреації і туризму
«28» серпня 2023 року, протокол № 11

РОЗРОБНИКИ ПРОГРАМИ: Залобовська О.В., к. геогр.н., доцент кафедри фізичної географії та картографії
Черваньов І.Г., д. т. н., проф. кафедри фізичної географії та картографії

Програму схвалено на засіданні кафедри фізичної географії та картографії
Протокол від «28» серпня 2023 року № 1

Завідувач кафедри фізичної географії та картографії

_____ (Юлія ПРАСУЛ)
(підпис) (прізвище та ініціали)

Програму погоджено з гарантами освітньо-професійних програм:

Гарант ОПП «Фізична географія, моніторинг і кадастр природних ресурсів»

_____ (Світлана РЕШЕТЧЕНКО)
(підпис) (прізвище та ініціали)

Гарант ОПП «Економічна, соціальна географія та регіональний розвиток»

_____ (Катерина КРАВЧЕНКО)
(підпис) (прізвище та ініціали)

Гарант ОПП «Картографія, геоінформатика і кадастр»

_____ (Наталія ПОПОВИЧ)
(підпис) (прізвище та ініціали)

Гарант ОПП «Географія рекреації та туризму»

_____ (Юлія ПРАСУЛ)
(підпис) (прізвище та ініціали)

Гарант ОПП «Географія. Природознавство. Економіка. Туристська робота»

_____ (Олександр ЖЕМЕРОВ)
(підпис) (прізвище та ініціали)

Програму погоджено науково-методичною комісією факультету геології, географії, рекреації і туризму

Протокол від «28» серпня 2023 року № 7

Заступник голови науково-методичної комісії факультету геології, географії, рекреації і туризму

_____ (Юлія ПРАСУЛ)
(підпис) (прізвище та ініціали)

ВСТУП

Програма навчальної дисципліни «Загальне землезнавство» складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалавра, спеціальності 106 Географія, 014.07 «Середня освіта (Географія)» освітніх програм: Економічна, соціальна географія та регіональний розвиток; Картографія, геоінформатика і кадастр; Географія рекреації та туризму; Географія. Природознавство. Економіка. Туристська робота

1. Опис навчальної дисципліни

1.1. Метою викладання навчальної дисципліни є первинне опанування студентами основними науковими положеннями загальної фізичної географії та вчення про географічну оболонку як глобального середовища Людства.

1.2. Основними завданнями вивчення дисципліни є опанування проблемно-систематичного викладу проблем землезнавства як основоположної фундаментальної основи географічної освіти.

- дати уявлення про історію формування основних положень фізичної географії;
- сформувати систему уявлень щодо об'єкту, предмету, методу фізичної географії та її парадигми;
- викласти основи вчення про географічну оболонку як цілісну організовану біокосну систему, котра є природним середовищем і ареною діяльності людського суспільства;
- ознайомити з основними положеннями глобальної екології та сучасними проблемами людства, заради збереження глобальної екологічної безпеки.

1.3. Кількість кредитів – 4.

1.4. Загальна кількість годин – 120 годин.

1.5. Характеристика навчальної дисципліни	
Нормативна	
Денна форма навчання	Заочна (дистанційна) форма навчання
Рік підготовки	
1-й	1-й
Семестр	
1-й	1-й
Лекції	
32 год.	12 год.
Практичні, семінарські заняття	
32 год.	6 год.
Лабораторні заняття	
год.	год.
Самостійна робота	
56 год.	102 год.
Індивідуальні завдання	
год.	

Заплановані результати навчання.

Сформовані компетентності:

ЗК2. Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.

ЗК03. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.

ЗК7. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.

ЗК12. Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.

ЗК13. Прагнення до збереження та охорони природного середовища, раціонального використання природних ресурсів.

СК2. Здатність застосовувати знання і розуміння основних характеристик, процесів, історії і складу природи і суспільства (*ОПП «Картографія, геоінформатика і кадастр»*).

СК02. Здатність переносити систему наукових знань у практичну діяльність та площину навчального предмету / процесу, здійснювати структурування навчального матеріалу

СК4. Здатність застосовувати кількісні методи при дослідженні сфер ландшафтної оболонки (*ОПП «Картографія, геоінформатика і кадастр»*).

СК4. Здатність формувати ключові і предметні компетентності учнів основної школи та реалізувати наскрізні змістові лінії засобами навчання.

СК7. Знання і використання специфічних для географічних наук теорій, парадигм, концепцій та принципів відповідно до спеціалізації (*ОПП «Картографія, геоінформатика і кадастр»*).

СК8. Самостійно досліджувати природні матеріали та статистичні дані (у відповідності до спеціалізації) в польових і лабораторних умовах,

СК12. Здатність до системного географічного мислення.

СК13. Розуміння причинно-наслідкових зв'язків розвитку та взаємодії природи і суспільства й умінь їх використовувати у професійній, соціальній, педагогічній діяльності.

СК14. Здатність застосовувати базові знання фундаментальних наук при вивченні природних та антропогенних геосистем різного ієрархічного рівня.

ПК1. Здатність усвідомлювати сутність взаємозв'язків між природним середовищем і людиною, розуміти та пояснювати стратегію сталого розвитку людства.

ПК2. Здатність доцільно і критично використовувати географічні поняття, концепції, парадигми, теорії, ідеї, принципи для пояснення письмовими, усними та візуальними засобами явищ і процесів на різних просторових рівнях (глобальному, регіональному, державному, локальному).

ПК3. Здатність застосовувати базові знання з природничих та суспільних наук у навчанні та професійній діяльності при вивченні Землі (світу), геосфер, материків і океанів, України, природних і суспільних територіальних комплексів.

ПК4. Здатність розуміти та пояснювати особливості природних компонентів і об'єктів у сферах географічної оболонки, взаємозв'язки в ландшафтах.

Згідно до вимог освітньої програми студенти повинні досягти таких результатів навчання:

ПР1. Знати, розуміти і вміти використовувати на практиці базові поняття з теорії географії, а також світоглядних наук.

ПР3. Пояснювати особливості організації географічного простору.

ПР5. Збирати, обробляти та аналізувати інформацію в області географічних наук.

ПР7. Визначати основні характеристики, процеси, історію і склад ландшафтної оболонки та її складових.

ПР8. Застосовувати моделі, методи фізики, хімії, геології, екології, математики, інформаційних технологій тощо при вивченні природних та суспільних процесів формування і розвитку геосфер.

ПР9. Аналізувати склад і будову природних і соціосфер (у відповідності до спеціалізації) на різних просторово-часових масштабах.

ПР12. Розуміти географічні основи раціонального природокористування та охорони природи.

ПР14. Знає та розуміє основні концепції, парадигми, теорії та загальну структуру географії, природничих, суспільних і точних наук в обсязі, необхідному для засвоєння географічних дисциплін, предмет дослідження географії, місце і зв'язки в системі наук, етапи історії розвитку географічної науки.

ПР15. Пояснює просторову диференціацію географічної оболонки і географічного середовища на глобальному, регіональному та локальному територіальних рівнях.

ПР16. Описує основні механізми функціонування природних і суспільних територіальних комплексів, окремих їхніх компонентів, класифікує зв'язки й залежності між компонентами, знає причини, перебіг і наслідки процесів, що відбуваються в них.

ПР17. Пояснює зміни, які відбуваються в географічному середовищі під впливом природних і антропогенних чинників, формулює наслідки й детермінанти в контексті концепції сталого розвитку людства.

Через систему знань та умінь:

знання про: склад, будову, динаміку, організацію, історію вивчення географічної оболонки та методологію фізичної географії;

уміння: користуватися джерелами інформації про земні процеси та фундаментальними знаннями для пояснення фізико-географічних процесів та явищ, зокрема у геоecологічних проблемах;

2. Тематичний план навчальної дисципліни

Вступ. Місце загальної фізичної географії (землезнавства) в системі знань та пізнавальної діяльності сучасної людини. Співвідношення землезнавства та глобальної екології. Землезнавство та вчення про біосферу В. І. Вернадського.

Розділ 1. Історія та методологія сучасного землезнавства

Тема 1. Історія формування уявлень про Землю і Всесвіт

Історія формування загальної картини Всесвіту. Гіпотези утворення Землі у складі Сонячної системи. Моделі внутрішньої будови Землі Формування уявлень про фігуру Землі. Космогонія І. Канта. Закладення підвалин наукового землезнавства: О. Гумбольдт, К. Ріттер.

В. В. Докучаєв, О. І. Воєйков, П. П. Броунов. Сучасне землезнавство - вчення про географічну оболонку: А. Григор'єв, С. Калесник, К. Марков. Космічна ера дослідження проблем землезнавства (К. Кондратьєв, О. Григор'єв).

Землезнавці дослідження в Україні: А. Краснов, В. Вернадський, П. Тутковський, С. Рудницький,

Тема 2. Методологія, джерела знань та методи сучасної фізичної географії.

Методологія фізичної географії. Парадигми фізичної географії: хорологічна, систематична, історико-генетична, структуральна, модельна, системна, екологічна, інформаційна. Землезнавчі (глобально-екологічні) експерименти.

Методологічні принципи: історизм, уніформізм, генетизм, емерджентність.

Система методів фізичної географії: споглядання та розмірковування, емпіричні, теоретичні. Первинна та вторинна інформація. Геоінформатика, геотехнології та сучасні геоінформаційні системи (ГІС). Відомі моделі геосфери-біосфери.

Тема 3. Загальні природничі та організаційні закони та їх прояви в географічній оболонці (в цілому та окремих геосистемах)

Закони механіки в географічних проявах. Закон всесвітнього тяготіння; гравітаційне поле Землі, геоїд, ізостатичне врівноваження мас, взаємодія з іншими небесними тілами та їх географічні й екологічні наслідки.

Закони термодинаміки в географічній оболонці. Енергетичні баланси. Системи переносу енергії - географічні теплові машини, їх кліматологічне та океанографічне значення.

Закони геохімії, їх географічні прояви. Хімічне середовище на земній поверхні. Міграція елементів та сполук; водна, повітряна, біогенна, біокосна. Ландшафтно-геохімічні бар'єри, їх здатність до самоочищення потоків. Закони системної організації доквілля, їх значення та використання. Геосистеми як середовище життя та господарської діяльності людини.

Тема 4. Земля у Всесвіті

Поняття Всесвіту в сучасному розумінні. Галактика, Сонячна система, Земля.

Будова Землі: магнітосфера, атмосфера, гідросфера, літосфера, мантія та ядро. Захисні функції магнітосфери та атмосфери. Вплив Космосу й Сонця на планетарні процеси та стан людини (геліобіологія).

Рухи Землі: навколо Сонця, добове обертання та взаємодія з Місяцем. Припливи, їх планетарне значення. Палеогеографічне значення нерівномірності рухів земної кулі.

Порівняльна планетологія: умови на планетах Сонячної системи порівняно з земними.

Розділ 2. Вчення про географічну оболонку

Тема 5. Будова географічної оболонки

Склад і загальні риси будови, речовина, границі географічної оболонки. Складові частини географічної оболонки: літосфера, гідросфера, атмосфера, кріосфера, біосфера, кора вивітрювання, ґрунти. Розвиток географічної оболонки

Тема 6. Структура географічної оболонки

Загальні риси структури земної поверхні. Вертикальна ярусність географічної оболонки. Поясно-зональні структури. Зонально-азональні риси природи Світового океану.

Особливості будови: контактні зони; нуклеарні системи, океанська поверхня, інші контактні зони в океані. Бар'єри в будові суходолу: загальна характеристика, орографічні, геохімічні бар'єри; основні глобальні та регіональні бар'єри. Біогеохімічний бар'єр. Екологічне значення геохімічних бар'єрів.

Географічний простір: просторові відношення в географічній оболонці, абсолютний просторовий діапазон геосистем. Географічний час; абсолютні часові відміни геосистем, відносні (власні) просторово-часові виміри геосистем.

Просторово-часова інтеграція геосистем: просторово-часові ряди географічних явищ, просторово-часова емерджентність, компенсаційні та додаткові ефекти.

Тема 7. Динаміка географічної оболонки

Джерела енергії географічної оболонки. Радіаційний баланс. Тепловий баланс. Перенесення і розподіл теплоти географічної оболонки. Розподіл температури. Атмосферна циркуляція. Кругообіг води. Океанічна циркуляція. Атмосферна ланка кругообігу води. Біологічні і біогеохімічні кругообіги. Перенесення мінеральних речовин. Техногенні потоки речовини і здатність природних систем до самоочищення. Цілісність географічної оболонки-

Розділ 3. Основи глобальної екології

Тема 8. Антропосфера - сучасний етап розвитку географічної оболонки.

Людство як компонент і керуюча ланка географічної оболонки-біосфери. Історія природокористування та його наслідки. Екологічні кризи минулого, біфуркації регіонального й локального рівнів. Людина як фактор глобального забруднення в географічній оболонці. Перспективи взаємовідношень людства і природного середовища.

Тема 9. Проблеми глобальної екології

Глобальні зміни. Чинники динаміки глобального клімату. Внутрішні процеси саморегулювання. Карбонатна система Світового океану та її вплив на вміст в атмосфері CO₂. Зміни в Світовому океані через потепління клімату.

Інші моделі кліматичних змін. Моделі аерозольних катастроф. Проблема ядерної війни як геоекологічна комплексна проблема. Охорона природи. Рациональне природокористування. Можливості людства щодо запобігання екологічній кризі.

3. Структура навчальної дисципліни

Назви модулів і тем	Кількість годин											
	Денна форма						Заочна форма					
	Усього	у тому числі					Усього	у тому числі				
		л	п	лаб	ін д	ср		л	п	лаб	ін д	ср
1	2	3	4	5	7	8	9	10	11	12	13	
Розділ 1. Історія та методологія сучасного землезнавства												
Тема: Історія Землезнавства	7	1	-			6	8	4				4
Тема: Методологія	16	4	6			6	12					
Тема: Загальні природничі та організаційні закони	16,5	4,5	6			6	17	2	2			14
Тема: Земля у Всесвіті	6,5	0,5				6	11					
Разом за розділом 1	46	10	12			24	48	6	2			40
Розділ 2. Вчення про географічну оболонку												
Тема: Будова ГО	10	3	3			4	13	1	2			10
Тема: Структура ГО	12	4	4			4	11	1				10
Тема: Динаміка ГО	18	5	5			8	17	2				15
Разом за розділом 2	40	12	12			16	41	4	2			35
Розділ 3. Основи глобальної екології												
Тема: Антропосфера	16	6	4			6	15	2	2			13
Тема: Проблеми глобальної екології	18	4	4			10	16					
Разом за розділом 3	34	10	8			16	31	2	2			27
<i>Усього годин</i>	120	32	32			56	120	12	6			102

4. Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		денна	заочна
1	Розподіл суші і води на Землі. Співвідношення висот і глибин на Землі	4	
2	Методи землезнавчих досліджень.	2	2
3	Парадигми землезнавства	2	
4	Побудова та аналіз гіпсографічної та батиграфічної кривої	2	
5	Розрахунок гіпотетичного розрізу земної кори	2	
6	Побудова смуг-викопіровок ґрунтових, рослинних та природних зон по лінії меридіану	1	
7	Аналіз розподілу ґрунтів та рослинного покриву за меридіаном. Закон Всесвітньої зональності	2	2
8	Побудова графіків випаровування та випаровуваності за заданим меридіаном	3	
9	Побудова графіків середньосічневого та середньолипневого ходу температур за заданим меридіаном	2	
10	Вивчення розподілу тепла і вологи по меридіану	2	
11	Вивчення розподілу тепла і вологи по меридіану (частина 2).	2	
12	Загальна циркуляція атмосфери	2	
13	Розрахунок радіаційного індексу сухості М. І. Будики	2	2
14	Укладання смуги-викопіровки за заданим меридіаном кліматичних поясів, за Б. П. Алісовим	2	
15	Контрольна робота	2	
	ВСЬОГО	32	6

5. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		денна	заочна
1	Дослідження історії Землезнавства	6	4
2	Вивчення парадигмальних основ землезнавства	6	12
3	Вивчення геохімічних та біологічних законів в географічній оболонці	6	14
4	Опанування загальними положеннями теми «Земля у Всесвіті»	6	10
5	Вивчення будови та історії розвитку географічної оболонки	4	10
6	Вивчення структури географічної оболонки	4	10
7	Вивчення процесів динаміки географічної оболонки та їх наслідків	8	15
8	Вивчення головних положень про антропосферу та ноосферу	6	13
9	Дослідження проблеми глобальної екології	10	14
	ВСЬОГО	56	102

6. Індивідуальні завдання

Не передбачено

7. Методи навчання

До основних методів навчання належать: лекції (з презентаціями), практичні роботи, самостійна робота студентів згідно з програмою курсу, контрольні роботи для студентів денної та заочної форми навчання.

Відповідно до концепції змішаного навчання в Каразінському університеті розроблено та наповнено дистанційний курс в системі Мудл.

8. Методи контролю

Поточний контроль – за письмовими роботами.

Підсумковий контроль – письмовий роботами.

9. Схема нарахування балів

Приклад для підсумкового семестрового контролю при проведенні семестрового екзамену або залікової роботи

T1, T2 ... T12 – теми розділів.

Поточний контроль та самостійна робота									Екзамен	Сума	
Розділ 1			Розділ 2			Розділ 3		Контрольна робота, передбачена навчальним планом	Разом	40	100
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T8	T9	Кр	60	40	100
5	5	5	5	5	5	5	5	20			

Критерії оцінювання

Загальна кількість балів: 100 балів

Сума балів за результатами роботи за семестр: 60 балів

Сума балів за екзаменаційну роботу: 40 балів.

Загальна сума балів, яку студент може отримати за результатами роботи протягом семестру складає 60 балів:

20 балів за письмову контрольну. Студент отримує від 16 до 20 балів за контрольну роботу у випадку, якщо він в повному обсязі володіє навчальним матеріалом, вільно самостійно та аргументовано його викладає у відповідях, глибоко та всебічно розкриває зміст теоретичних питань та практичних завдань, розкриває причинно наслідкові зв'язки. Студент отримує від 20 до 25 балів, якщо він достатньо повно володіє навчальним матеріалом, обгрунтовано його викладає, в основному розкриває зміст теоретичних питань та практичних завдань, але при викладанні деяких питань не вистачає достатньої глибини та аргументації, допускаються при цьому окремі несуттєві неточності та незначні помилки. Правильно дає відповіді на більшість відкритих та тестових питань. Студент отримує від 8 до 15 балів, якщо він в цілому володіє навчальним матеріалом, викладає його основний зміст під час усних виступів та письмових розрахунків, але без глибокого всебічного аналізу, обгрунтування та аргументації, допускаючи при цьому окремі суттєві неточності та помилки. Правильно вирішив половину розрахункових/тестових завдань. Студент має ускладнення під час виділення суттєвих ознак вивченого; під час виявлення причинно-наслідкових зв'язків і формулювання висновків. Студент отримує від 1 до 7 балів, якщо він не в повному обсязі володіє навчальним матеріалом. Фрагментарно, поверхово (без аргументації та обгрунтування) викладає його під відповідей на запитання, недостатньо розкриває зміст теоретичних питань та практичних завдань, допускаючи при цьому суттєві неточності, правильно вирішив окремі відкриті/тестові завдання. Безсистемне відділення випадкових ознак вивченого; невміння робити найпростіші операції аналізу і синтезу; робити узагальнення, висновки.

35 балів студент отримує за 14 практичних робіт, що виконується протягом семестру. Максимальна кількість балів за кожен практичну роботу складає 2,5 балів. Максимальну кількість балів (2,5 балів) студент отримує у випадку правильного оформлення роботи, вірно викресленої графічної частини (графік, смуга-випокіровка, розріз) та вичерпного аналізу. 2 бали студент отримує у випадку якщо робота має помилки в оформленні графічної частини чи неточності аналізу. 1,5 бали студент отримує у випадку несуттєвих змістовних помилок в

графічній частині та неповному аналізу, а також аналіз, що містить суттєві змістовні помилки. 1 бали студент отримує у випадку несуттєвих помилок графічної частини та відсутності аналізу. 0,5 балів студент отримує у випадку великої кількості помилок та відсутності аналізу. На розсуд викладача робота, що оцінена в 1 бал може бути повернена на доопрацювання.

5 балів студент отримує у випадку своєчасної здачі всіх робіт.

Сума балів за екзаменаційну роботу складає 40 балів.

У випадку відсутності у студента практичних та контрольних робіт студент може бути недопущений до написання екзаменаційної контрольної роботи. До підсумкового семестрового контролю допускається студент денної форми навчання, який протягом семестру мав мінімум дві доповіді на семінарських заняттях, набравши не менше ніж **20 балів** за всі види робіт, передбачених навчальною програмою дисципліни.

Поточний та підсумковий контроль містить закриті та відкриті питання. Оцінювання закритих питань відбувається пропорційно до кількості правильних відповідей. При оцінюванні відкритих питань враховується повнота відповіді: повне та детальне розкриття питання – 100%-90 від оцінки за питання, неповне розкриття питання – 90-60% від оцінки за питання, часткове чи неточне розкриття питання – 60-40% від оцінки за питання відповідь, відповідь що майже не розкриває питання але містить ключові слова з теми – 0-40% від оцінки за питання відповідь, відповідь поністю невірна чи відсутня – 0 %.

Шкала оцінювання

Сума балів за всі види навчальної діяльності протягом семестру	Оцінка
	для екзамену
90 – 100	відмінно
70-89	добре
50-69	задовільно
1-49	незадовільно

10. Рекомендована література

Базова література

1. *Багров М.В., Боков В.О., Черваньов І.Г.* Землезнавство. Підручник з грифом Міносвіти України для географічних і екологічних спеціальностей. К.: Либідь, 2000. – 465 с.
2. *Геренчук К. І., Боков В.О., Черваньов І. Г.* Загальне землезнавство. Підручник для університетів. - Вища школа, 1984. – 254 с.
3. *Черваньов І.Г., Боков В.О.* Землезнавство: історія, методологія, положення про географічну оболонку. Навчальний посібник. – Харків: Харківск. ун-т, 1993. – 90 с.
4. *Черваньов І.Г.* Словник термінів із землезнавства. - Харків: Основа, 1997 – 30 с.

Допоміжна література

1. *Боков В.О., Селіверстов Ю.І., Черваньов І.Г.* Загальне землезнавство. Підручник для географічних, екологічних та гідрометорологічних спеціальностей. – 1998. – 266 с.
2. *Олійник Я. Б., Федорищак Р. П., Шищенко П. Г.* Загальне землезнавство: Навч. Посіб. – К.: Знання – Прес, 2003. – 247 с. – (Київському національному університету імені Тараса Шевченка 170 років).
3. *Мольчак Я. О., Ільїн Л. В.* Загальне землезнавство: Навчальний посібник. – Луцьк: Видавництво ВДУ —Вежа, 1997. – 232 с

10. Посилання на інформаційні ресурси в Інтернеті, відео-лекції, інше методичне забезпечення

1. Атлас Світу. – К.: ДНВП Картографія, 2005. – 56 с.
2. Національний атлас України (електронний ресурс).
3. Українська Географічна енциклопедія. – У 3-х томах. К.: УРЕ, 1988-1992.
4. Екологічна енциклопедія. – У 3-х томах. К.: ВЕЛ, 2006-2008 .
5. Інтернет-ресурси (за темами).